

УДК 159.9522.4

Мачула Кариназдобувач ОС магістр
факультету педагогіки, психології та мистецтва
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
<https://orcid.org/0009-0007-6219-8568>DOI https://doi.org/10.35619/prap_rv.vi22.363

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

***Анотація.** Сучасний етап становлення та розвитку української держави характеризується особливою актуальністю питання формування національної ідентичності її громадян. Це так, оскільки високий рівень етнічної ідентичності особистості є значущим аспектом успішного становлення та розвитку держави та злагоди її громадян. Водночас, суспільна свідомість українців, наразі, наповнена політичними інтересами та новітніми ідеологічними гаслами. Останнє, у свою чергу, спричиняє руйнування національної системи цінностей. Глобалізація та міграційні процеси призводять до зростання взаємодії між різними культурами та націями, що робить вивчення національної ідентичності більш актуальним. Особистість є складною системою, вплив на яку мають як особисті внутрішні фактори, так і зовнішнє середовище, включаючи культурні, соціальні та історичні чинники. Дослідження психологічних особливостей національної ідентичності допомагає розуміти, як самосвідомість особистості формується в контексті її культурних коренів та взаємодії з іншими культурами. Це має значення для багатьох сфер життя. Дослідження психологічних особливостей національної ідентичності передбачає вивчення таких аспектів: культурні стереотипи, цінності, самооцінка, відчуття приналежності до певної нації або етнічної групи тощо. Розуміння цих психологічних особливостей сприятиме розвитку більш толерантного суспільства, а також виявленню шляхів підтримки позитивного самовизначення та ідентичності у різних культурних контекстах.*

***Ключові слова:** ідентичність, національна ідентичність, національна свідомість, нація, психологія.*

Постановка проблеми. На сьогодні у науці відсутнє єдине тлумачення категорій «нація», «національна ідентичність», «національна свідомість», «національна самосвідомість», «етнічна свідомість», «етнічна самосвідомість», «національна ідентичність», «менталітет», «регіональна ментальність» тощо. Згідно Співак, «без розробки концептуальних і прикладних аспектів національної самосвідомості у психологічній науці неможливе розв'язання завдання консолідації нації» (2014, с. 153).

Аналіз останніх досліджень з проблеми. «Ідентичність» – від латинського слова «indenticus» – «ототожнений», «однаковий». Цей термін використовується у різних науках: соціології, психології, філософії, політології, етнології, геополітиці тощо. Згідно із філософським тлумаченням, ідентичність окреслюється крізь призму проблеми ототожнення (як провідної характеристики буття) та узагальнення багатогранності до певного єдиного початку. У філософських вченнях (Парменід, Платон, Аристотель, Плотін, неоплатоніки) ідентичність є основоположною якістю буття, певною єдністю, без розбіжностей і з одноманітністю.

Випуск 22, 2024. Збірник наукових праць РДГУ

У сучасній зарубіжній психології ідентичність розглядається у напрямках: аналітичної психології (психоаналізу), символічного інтеракціонізму, а також у когнітивних підходах. Зокрема, витоки дослідження поняття ідентичності лежать саме у психоаналізі. Категорії «ідентичність» та «ідентифікація» – вперше введені Фройдом у праці «Групова психологія і аналіз Его». Згідно із науковцем, «ідентичність» – це «самоототожнення людини із значущими особистостями, за взірцем яких вона свідомо чи підсвідомо хотіла діяти» (Бех, 2013, с. 56). Мотивами цього самоототожнення є страх покарання та втрати любові.

Феномен ідентичності досліджувався плеядою науковців (Ватерман, Еріксон, Марсія). Зокрема, Еріксон (1968) є засновником «теорії ідентичності». Науковець окреслював нерозривний зв'язок між ідентичністю особистості та суспільством (соціальним оточенням людини). Згідно із вченим, ідентичність створюється та розвивається у процесі соціалізації особистості. Відповідно, ідентичність – це «соціалізована частина “Я”, а також «суб’єктивне одухотворене відчуття тотожності і цілісності». Науковець наголошував, що ідентичність – це «не певна незмінна, раз і назавжди отримана чи успадкована характеристика особистості, навпаки, її природа – процесуальна, динамічна, тобто, змінна» (Еріксон, 1968, с. 324). Це тлумачення окреслюється і у категорії «криза ідентичності», що «означала перехід від однієї стадії життя до наступної, в ході чого мало місце становлення нових типів ідентичності» (Еріксон, 1968, с. 324).

Наукові дослідження Міда та Теджфела щодо ідентичності мають багато спільного із теорією Еріксона, а саме:

- ідентичність – соціальне явище (соціалізована частина «Я»);
- ідентичність – динамічне утворення, яке виникає під впливом соціуму і змінюється.

Вчені виокремлюють різновиди ідентичності: етнічна; соціальна; професійна; гендерна; громадянська; конфесійна; расова. Обговорюються також два рівні ідентичності:

- індивідуальний, що, у свою чергу, поділяється на особистісний (вертикальний) та соціальний (горизонтальний) аспекти, баланс яких передбачає почуття тотожності;
- колективний – це «фундаментальна схожість членів певної групи, що виявляється у солідарності, колективній діяльності, спільній роботі» (Бех, 2013, с. 48). Цей вид передбачає ототожнення себе із іншими соціальними елементами (клас, сім'я, нація, етнос, народ тощо).

Метою повідомлення є висвітлення теоретичних засад розвитку національної ідентичності особистості

Виклад основного матеріалу дослідження. Важкість і неоднозначність досліджень феномену «національної ідентичності» полягає у багатомірності тлумачення терміну «нація». Як зазначає Козловець «немає єдиного алгоритму виникнення та функціонування національних рухів, сучасних націй і національних держав, але й ті норми, які існують, стали рухомими і перестають “працювати” в умовах глобалізації» (2009, с. 17). Традиційними методологічними підходами до дослідження категорії «нація» є:

- примордіалізм – базується на тому, що «риси нації дані першопочатково, є незмінними і традиційними, і вся проблема полягає в тому, щоб кожне наступне покоління їх дотримувалось» (Терещенко, 2017, с. 43). Розрізняють види примордіалізму: біологічний (ґрунтується на спорідненості), культурний (заснований на вродженості та природності певної культури) та релігійний («обраний народ»). Цей підхід описує націю крізь призму визначених об’єктивних ознак, що не залежать від суб’єктивних поглядів її представників, а саме – загальні (а не специфічні) характеристики: територія, економічний стан, мова, національний характер культури тощо;

- есенціалізм – ґрунтується на принципі наявності певної першопочаткової сутності (есенції). Це може бути доля, призначення, істина – все, що визначає конкретну ідентичність.

Ці есенції – вічні, незмінні і неперехідні. Соціальні проблеми виникають у результаті відмови від служіння їм;

- конструктивізм – опирається на «штучність» нації та суб'єктивні фактори її виникнення. Ця парадигма розглядає націю як соціальну конструкцію, у якій відсутні «справжні» історичні чи культурні корені. Представники цієї течії окреслюють націю як «великий колектив», який заснований на базовій згоді усіх її членів.

Іноді національність (етнічність) описують як результат виховання, навіювання людині міфу спільного походження і тісних кровних, культурних та історичних вуз усіх представників народу, до якого вона належить. У дійсності за таким міфом нічого нема, нація залишається «уявною спільнотою», «ідеологічною конструкцією» (Філіпчук, 2016, с. 204).

Згідно із Хобсбаумом, попри багатозначність категорії «нація», вона є інструментом відбору – «тим, що об'єднує у спільноту певних людей і відрізняє їх від інших» (Хобсбаум, 1990, с. 43). Зазначена інтерпретація нації (механізм соціально-політичної класифікації і ідентифікації) дуже близька до категорії «національна ідентичність».

Поняття «національна ідентичність» тлумачиться поряд із категоріями «національна свідомість» та «національний характер» тощо. Національна приналежність окреслюється за параметрами:

- національно-державницькі та культурні атрибути;
- об'єктивна символіка (культурна, територіальна, господарська цілісність);
- свідомі ідентифікація індивідів (суб'єктивне ставлення, ціннісні орієнтації).

Отже, національна ідентичність – це «визнання народом самого себе, знання і повага історії, національної культури, території, усвідомлення народом своїх особливих рис, розуміння членами національної групи своїх інтересів, прагнень, цілей, ідеалів, потреб тощо» (Співак, 2014, с. 56).

Виокремлюють наступні форми національної ідентичності:

- нормальна ідентичність – передбачає позитивне сприйняття образу свого народу, а також адекватне ставлення до історії, культури та природнього патріотизму, і толерантну установку на стосунки із іншими народами;
- етноцентрична ідентичність – характеризується некритичною перевагою тієї чи тієї національної групи, а також самоідентифікацію людини із нею;
- етнодомінуюча ідентичність – першочерговою стає національна ідентичність, а домінуючою цінністю – досягнення цілей та інтересів народу;
- етнічний фанатизм – готовність іти на будь-які жертви і дії заради домінування національних інтересів та цілей;
- етнічна індіферентність – характеризується байдужістю індивідів до національних і міжетнічних проблем, а також до цінностей народу. Такі люди вільні від традицій і норм, а їхню поведінку не визначає ні власна національна приналежність, ні національність оточення;
- етнігілізм у вигляді космополітизму – заперечення національності і етнокультурних цінностей;
- амбівалентна (невиражена, «подвоєна» чи «потроєна») ідентичність – притаманний національно змішаному середовищу.

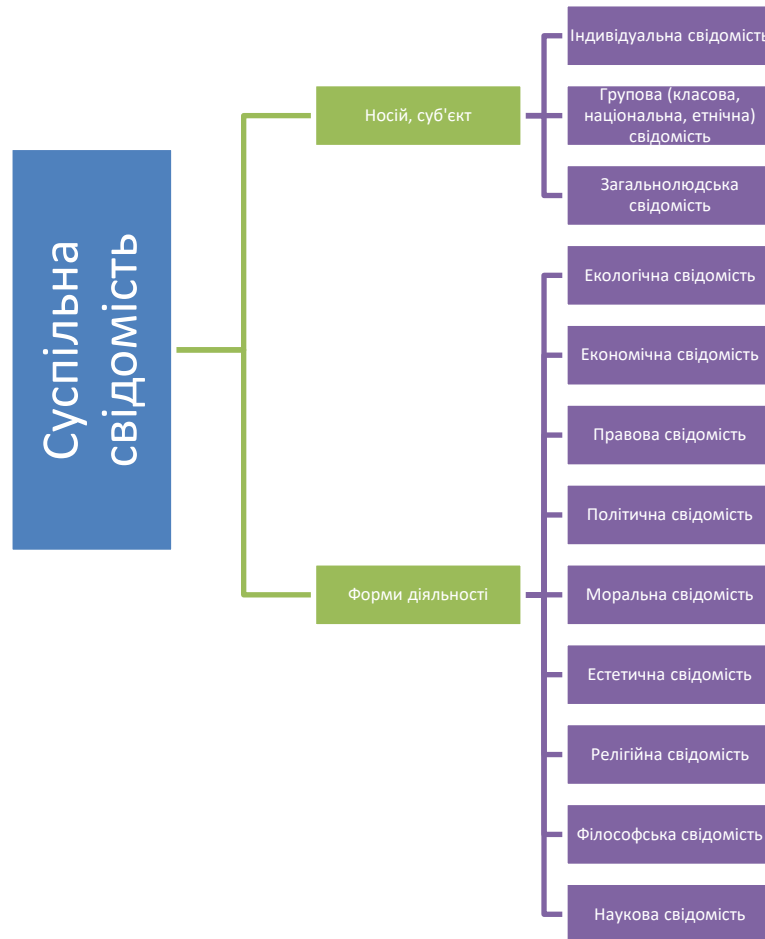
Критерієм наявності національної ідентичності є почуття патріотизму. А саме – любов та повага до батьківщини, традицій, культури та мови. Патріотизм наділений великою консолідуючою силою та є підґрунтям для збереження нації і її самобутності.

Конструкт «національна свідомість» досліджується у науковій площині і як окрема складно-структурована система, і як компонент більшої системи (суспільної свідомості). При цьому виокремлюють дві її форми:

- індивідуальна свідомість – характерна індивідові; передбачає загальні та індивідуальні властивості свідомості. А також – самосвідомість індивіда;

- суспільна свідомість – комплекс теорій, ідей, уявлень, поглядів, почуттів та емоцій, вірувань, у яких відображається природа та матеріальне життя людей, а також уся система стосунків (Філіпчук, 2016).

У свою чергу, суспільна свідомість має складну структуру (див. рис.1).

Рис. 1. Структура суспільної свідомості

Варто враховувати, що такий поділ свідомості є умовним процесом, а індивідуальна і суспільна свідомості – нерозривні. Також, згідно із науковими джерелами, суспільна (колективна) свідомість сформувалася першою, відносно індивідуальної свідомості.

Національна психологія оперує термінами «національна свідомість» та «національна самосвідомість». Згідно із Бароніним, «предметом вивчення національної психології є національно-психологічні особливості народів, тобто їхній психічний стан». Водночас, на сьогодні, науковці не дійшли згоди щодо конкретного предмету вивчення національної психології. На думку Боришевського, національна самосвідомість – це «усвідомлення особистістю себе часткою певної національної (етнічної) спільноти та оцінку себе як носія національних (етнічних) цінностей, що склалися в процесі тривалого історичного розвитку національної спільноти, її самореалізації як суб'єкта соціальної дійсності» (Боришевський, 2010, с. 7). Згідно із Бароніним, національна самосвідомість – це «відносно стійка, усвідомлена, така, що переживається як неповторна, система уявлень індивіда про себе як про представника певної нації» (Бех, 2013, с. 78). Науковець Давидюк описує цей феномен

як «процес опанування особистістю значеннями реалій світу нації і надання цим значенням такого особистісного (індивідуального) смислу, який конститує в індивідуальній свідомості позитивний образ «Я – представник національної спільноти»» (Боришевський, 2010, с. 53).

У науковій літературі національна самосвідомість описується як сукупність елементів :

- усвідомлення особливостей національної культури своєї нації;
- усвідомлення психологічних особливостей своєї нації;
- усвідомлення тотожності зі своєю нацією;
- усвідомлення власних психологічних особливостей;
- усвідомлення себе суб'єктом своєї національної спільноти;
- соціально-моральна самооцінка національного, що знаходиться у відношеннях і зв'язках усіх вищезначених елементів між собою, які утворюють певну єдність, яка спрямовує всі аспекти внутрішнього життя та керує виявами його діяльності у стосунках із оточенням (Титаренко, 2003).

Згідно із науковцями, національна самосвідомість – це «розуміння і почуття належності до етнічної спільноти як результат освоєння культури, традицій, звичаїв свого народу» (Шевченко, 2005, с. 46). До її складу входять наступні компоненти:

- усвідомлення себе як індивіда на базі уявлень і знань про власні природно-біологічні характеристики та властивості («Я-національно-фізичне»);
- усвідомлення себе як носія національної психології на базі пізнання впливу на психічні процеси, почуття та емоції, вияв волі, розуму, мовлення, приналежності до певної нації та народу («Я-національно-психологічне»);
- усвідомлення себе як носія національних властивостей особистості на базі пізнання залежності власної життєвої позиції, ставлення до реальності та інших людей («Я-національно-соціальне»);
- усвідомлене ставлення до історичного минулого, теперішнього та майбутнього нації;
- усвідомлене ставлення до духовних та матеріальних цінностей нації, а також стійка потреба їхнього збереження та примноження;
- усвідомлення особистістю власної відповідальності за долю нації, її теперішнє і майбутнє.

Згідно із Шевченко, національна ідентичність – це «когнітивно-мотиваційне ядро та системоутворювальна складова у структурі національної самосвідомості особистості. Національна ідентичність є результатом процесу ідентифікації людини зі своєю нацією і водночас конструктором національного «Я-образу» особистості» (Шевченко, 2005, с. 86).

Основний психологічний механізм розвитку національної ідентичності – національна ідентифікація, що є процесом ототожнення особистістю себе з конкретною нацією. Цей феномен найвиразніше виявляється у її почутті приналежності до певної нації, а також ґрунтується на стійкому емоційному зв'язку, зумовленому сформованою системою уявлень та оцінок ознак її життєдіяльності та прийняттям національних норм і цінностей.

Отже, основними соціальними та психологічними факторами розвитку національної ідентичності особистості є:

- наявність професійної освіти (здобутої у вищому навчальному закладі);
- знання та усвідомлення ознак тієї чи тієї нації (одержані самостійно або у взаємодії із іншими людьми);
- позитивне та толерантне ставлення людей до представників своєї і інших націй.

На основі проведеного аналітичного дослідження, нами виокремлені умови, які необхідні для оптимізації процесу формування національної ідентичності особистості:

- наявність позитивної національної ідентичності референтної групи (поважне, толерантне ставлення людей до представників своєї і інших націй);
- високий рівень національної свідомості людей (знання історії, культури, традицій та звичаїв, особливостей національного характеру представників своєї нації);
- стимуляція вивчення власної культури та історії. Забезпечення доступу до якісної інформації про історію, традиції, мову та культурні цінності своєї нації. Наприклад: заклади освіти, додаткові курси, музеї, онлайн-ресурси та інші форми освіти;
- організація та проведення культурно-масових заходів різних рівнів залучення, з метою підвищення рівнів когнітивного та афективного компонентів етнічної ідентичності особистості та активізації її національної самоідентифікації;
- періодичне проведення виховних та розвивальних заходів у закладах освіти, з метою формування національної поваги та самоповаги, а також національної гідності, позитивної національної ідентичності та високої національної самооцінки;
- демонстрування та утвердження власних національних почуттів (любов до рідної землі та мови, гордість за історію та культуру нації тощо);
- досконале володіння мовою власної нації, знання та повага до історії (національних героїв) та культури (мистецтва, літератури, традицій та звичаїв) нації, а також знання та повага до державних символів;
- поширення державної мови. Мова відіграє ключову роль у формуванні національної ідентичності. Стимулюйте використання та вивчення рідної мови через мовні програми, культурні заходи та підтримку мовних ініціатив;
- прагнення продовжувати історію держави та підтримувати і розвивати її культурні традиції;
- підтримка та утвердження бажань людей (зокрема, молоді) спілкуватися державною мовою та жити у рідній державі;
- спрямування зусиль на залучення молоді до активної участі в культурних та історичних ініціативах. Створення молодіжних груп, клубів та організацій, які пропагують національну ідентичність;
- сприяння самоствердженню особистості як суб'єкта нації;
- дотримання поваги і толерантності у міжособистісному спілкуванні у контексті особистісної значущості та національного самоствердження;
- створення сприятливого середовища для спілкування та співпраці у межах національної спільноти. Підтримання мережі громадських організацій, де люди можуть обмінюватися ідеями та співпрацювати для спільних цілей;
- вшанування важливих подій та особистостей з історії своєї нації святкуваннями, встановленням пам'ятників, меморіалів тощо.
- поширення усвідомлення про значення громадянства та відповідальності перед своєю нацією та спільнотою;
- створення толерантного та відкритого середовища, де кожна особа має можливість вільно виражати свою ідентичність та переконання без страху перед дискримінацією чи переслідуванням.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, національна самосвідомість – це сприйняття людиною самої себе як представника своєї нації, що виявляється у вмінні виокремлювати себе з-поміж інших націй. Національна самосвідомість – є однією із форм суспільної свідомості, що формується під час суспільної життєдіяльності, та окреслюється як саморефлексивний рівень загальної національної свідомості.

Національна ідентичність є визнанням народом самого себе; знанням і повагою історії; національної культури, території, та усвідомлення народом власних особливих рис, а також розуміння представниками національної групи власних інтересів, цілей, потреб. «Національна ідентичність» – категорія, основними елементами якої є національне самовизначення, національна самосвідомість і традиційна культура.

Значущою умовою формування національної (етнічної) ідентичності особистості є систематичні взаємодії із референтною групою з метою формування спільних цілей, бачення та підтримки національної ідентичності. Такі взаємодії допоможуть затвердити високий рівень національної ідентичності особистості та активізувати механізм етнічної ідентифікації. А також інтенсифікувати соціально-психологічні чинники та розвинути компоненти національної ідентичності особистості.

Національна ідентичність – це результат когнітивно-емоційного процесу самовизначення особистості у соціумі щодо націй. Також, це і розуміння, сприйняття та оцінювання власної приналежності до конкретної національної спільноти та переживання стосунків Я і національного середовища. Національна ідентичність є визнанням народом самого себе, знанням і повагою до власної історії та національної культури і території, усвідомленням народом власних особливостей, розумінням членами національної групи власних інтересів, цілей, прагнень, потреб та ідеалів.

Розвиток національної ідентичності особистості в умовах загрози національному суверенітету набуває особливої гостроти та передбачає активну участь психологічної науки і практики у цьому процесі.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Бех, І. Д. (2013). Ідентифікація у вихованні та розвитку особистості. *Педагогіка і психологія*, 4, 42-49.
- Боришевський, М. (2010). *Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності*. Київ: Академвидав.
- Козловець, М. А. (2009). *Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка.
- Співак, Л. М. & Піонтковська, Д. В. (2014). Вікова динаміка національної самоідентичності особистості в юності. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія*, 49, 145-153.
- Терещенко, К. В. (2017). Національна ідентичність як складова системи соціальної ідентичності особистості. *Вісник післядипломної освіти*, 1(2), 392-399.
- Титаренко, Т. М. (2003). *Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності*. Київ: Либідь.
- Філіпчук, Г. (2016). *Національна ідентичність: культурно-освітній вимір*. Чернівці: Друк Арт.
- Шевченко, О. В. (2005). *Національна ідентифікація у становленні Я-образу особистості*. (Дис. канд. психол. наук). Київ.
- Erik H. Erikson (1968). *Identity, youth and crisis*. New York: W. W. Norton Company.
- Hobsbaum, E. (1990). *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge.

REFERENCES

- Bekh, I. D. (2013). Identyfikatsiia u vykhovanni ta rozvytku osobystosti [Identification in education and personality development]. *Pedahohika i psykholohiia*, 4, 42-49. [in Ukrainian].
- Boryshevskiy, M. (2010). *Doroha do sebe: Vid osnov subiektnosti do vershyn dukhovnosti [The road to self: From the foundations of subjectivity to the heights of spirituality]*. Kyiv: Akademvydav. [in Ukrainian].

- Kozlovets, M. A. (2009). *Fenomen natsionalnoi identychnosti: vyklyky hlobalizatsii [The phenomenon of national identity: challenges of globalization]*. Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. [in Ukrainian].
- Spivak, L. M. & Piontkovska, D. V. (2014). Vikova dynamika natsionalnoi samoidentychnosti osobystosti v yunosti [Age dynamics of the national self-identity of the individual in youth]. *Visnyk KhNPU imeni H. S. Skovorody. Psykholohiia*, 49, 145-153. [in Ukrainian].
- Tereshchenko, K. V. (2017). Natsionalna identychnist yak skladova systemy sotsialnoi identychnosti osobystosti [National identity as a component of the social identity system of an individual]. *Visnyk pislidyplomnoi osvity*, 1(2), 392-399. [in Ukrainian].
- Tytarenko, T. M. (2003). *Zhyttievii svit osobystosti: u mezhakh i za mezhamy budennosti [The life world of an individual: within and beyond everyday life]*. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
- Filipchuk, H. (2016). *Natsionalna identychnist: kulturno-osvitnii vymir [National identity: cultural and educational dimension]*. Chernivtsi: Druk Art. [in Ukrainian].
- Shevchenko, O. V. (2005). *Natsionalna identyfikatsiia u stanovlenni Ya-obrazu osobystosti*. (Dys. kand. psykol. nauk). Kyiv. [in Ukrainian].
- Erik H. Erikson (1968). *Identity, youth and crisis*. New York: W. W. Norton Company.
- Hobsbaum, E. (1990). *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge.

DEVELOPMENT OF INDIVIDUAL'S NATIONAL IDENTITY: PSYCHOLOGICAL ASPECT

Karina Machula

Master's student,

Faculty of Pedagogy, Psychology, and Arts
at Volodymyr Vynnychenko

Central Ukrainian State University

<https://orcid.org/0009-0007-6219-8568>

DOI https://doi.org/10.35619/prap_rv.vi22.363

Abstract. *The current stage of the formation and development of the Ukrainian state is characterized by the special relevance of the issue of the formation of the national identity of its citizens. This is so, because a high level of an individual's ethnic identity is a significant aspect of the successful formation and development of the state and the harmony of its citizens. At the same time, the public consciousness of Ukrainians is currently filled with political interests and the latest ideological slogans. The latter, in turn, causes the destruction of the national system of values. Globalization and migration processes lead to increased interaction between different cultures and nations, which makes the study of national identity more relevant. Personality is a complex system influenced by both internal personal factors and the external environment, including cultural, social, and historical factors. The study of psychological features of national identity helps to understand how the self-awareness of an individual is formed in the context of its cultural roots and interaction with other cultures. This is important for many areas of life. The study of the psychological features of national identity involves the study of the following aspects: cultural stereotypes, values, self-esteem, a sense of belonging to a certain nation or ethnic group, etc. Understanding these psychological features will contribute to the development of a more tolerant society, as well as the identification of ways to support positive self-determination and identity in different cultural contexts.*

National identity is the recognition of the people themselves; knowledge and respect for history; national culture, territory, and the people's awareness of their own special features, as well

as the understanding of the representatives of the national group of their own interests, goals, and needs. "National identity" is a category whose main elements are national self-determination, national self-awareness and traditional culture. A significant condition for the formation of the national (ethnic) identity of an individual is systematic interaction with the reference group for the purpose of forming common goals, vision and support of the national identity. Such interactions will help to confirm a high level of national identity of an individual and activate the mechanism of ethnic identification. And also to intensify socio-psychological factors and develop the components of the national identity of the individual.

Keywords. *Identity, national identity, national consciousness, nation, psychology.*

Стаття надійшла до редакції 10.02.2024 р.